

TECHNICKÁ KULTURA? SNAHY TECHNOKRATŮ O PŘEKROČENÍ HORIZONTŮ

Jan Janko

V této krátké úvaze se budu zabývat vývojem hlavního proudu českého technokratického hnutí od počátku 20. století do jeho poloviny. Zaměřím se především na dílo inauguratora technokratismu v českých zemích Jindřicha Fleischnera (1879–1922), jehož kniha *Technická kultura* (1916, 2. vyd. 1922)¹ se stala jakousi biblí tohoto směru, a úsilí soustavného propagátora a praktického realizátora těchto idejí Emila Zimmlera (1863–1950); oba patří k hlavnímu proudu hnutí, jež zahrnovalo ještě další skupiny radikálnějšího zaměření nebo okrajového významu. Čeští technokraté hledali pro realizaci svých idejí podporu u různých politických proudů a hospodářských skupin, ovšem výsledky nebyly příliš průkazné. Přesto po jistou dobu patřili k hybatelům společenského dění, zejména díky podpoře ze strany Masarykovy akademie práce.

Vzájemné vztahy mezi vědou, technikou a společností byly tematizovány přinejmenším od epochy průmyslové revoluce. Do polarity teoretické vědění – řízení společnosti odedávna řešené jak na teoretické, tak na praktické úrovni, později vstupuje otázka *jak*. Jakým způsobem využít vědecké poznatky k většímu a efektivnějšímu působení k prospěchu společnosti? Jak může a má společnost ovlivňovat dosud převážně individuální nebo v úzce elitních societách provozovaný znalecký diskurs, aby jí prospíval? Na druhé straně pochopitelně vystávala také otázka, jak mohou tyto elity ovlivnit vládní vrstvy v tom směru, aby jejich úsilí podporovaly anebo přinejmenším trpěly. Známy návrh programu londýnské Royal Society od R. Hooka je dobrým příkladem takového kompromisu, který mohl ochránit přírodovědeckou komunitu před postihy kvůli teologickému či politickému diskursu, do něhož se programově zavazovala nepouštět.

Úspěchy celkového rozvoje po průmyslové revoluci vedly ke kladení důrazu na technické uvažování a zejména „provozování“. To pochopitelně nabylo takového významu, že překonávalo zjevně pokroky vědy i společ-

¹ Jindřich FLEISCHNER, *Technická kultura*. Praha: F. Borový 1916.

nosti a mohlo si nárokovat vedení. Technikové či inženýři, jak si rádi říkali, se hlásili o svá práva a vznášeli nároky jak na řízení podniků, tak i na řešení sociálních problémů zaměstnanců. To se zvlášť projevilo na přelomu 19. a 20. století, kdy se porůznu ozývaly hlasy po racionální a technicky zdůvodněné politice a formovalo se tak hnutí, pro něž se vžilo označení „technokracie“. Pod pojmem „technokratický“ si dnes povětšinou představujeme úzce pragmatický, ale efektivní program nějakého řešení, který nebere ohled na širší kontext řešeného problému či konfliktu. To však neodpovídá původnímu významu pojmu, který byl bezpochyby širší, jakkoli se samozřejmě úzce vymezené postupy v tomto hnutí také objevovaly.

Mým záměrem je zde krátce upozornit na to, jak se rozvíjel hlavní proud technokratického myšlení u nás.² Hlavní pozornost zde věnuji nejdůležitějšímu proudu technokratického myšlení, který se oprostil od příliš radikálních představ a požadavků (jaké vznášela např. sociotechnika Ivana Žmavce) a víceméně určoval zaměření hlavních aktivit tohoto směru, jemuž se stala důležitou oporou tak významná instituce první Československé republiky jakou byla Masarykova akademie práce. Sociální zvládání (kontrola, hodnocení) techniky je dnes samozřejmým požadavkem,³ věc však můžeme obrátit: technické zvládání společnosti. To právě tematizovali již na přelomu 19. a 20. století tzv. technokraté.⁴ Potřebu (spíše však ještě jen jako nadějnou možnost) takového přístupu a postupu si tehdy začaly uvědomovat skupiny podnikatelů, techniků, vědců i politiků; ti pak také začali přednášet různé a do různé míry se šířící návrhy na svým způsobem (jak se domnívali) vědecké, ale zároveň sociálně schůdné a hlavně praktické řešení vztahů výroby a společnosti. Není pochyb o tom, že technokratické tendence přicházely ze Spojených států amerických, ovšem zřejmě právem B. Loewenstein rozlišuje amerikanismus a technokratismus.⁵ Rozumím tomu tak, že zatímco v Americe vzhledem k pragmatismu a nutné toleranci různých politických skupin radikální nálady postupně ustoupily do pozadí, v Evropě se americké podněty značně radikalizovaly a proměnily se v soustavně pěstovanou ide-

² Této problematice z různých zorných úhlů se věnovaly *Studie z dějin techniky*, sv. 1, Praha 1996 a sv. 2, Praha 1999.

³ Blíže viz Ladislav TONDL, *Sociální hodnocení techniky*. Plzeň: Západočeská univerzita 1992 (*passim*); Ladislav TONDL, *Věda, technika a společnost. Soudobé tendence a transformace vzájemných vztahů*. Praha: Filosofia 1994 (srov. zejména s. 130–136).

⁴ O různých významech termínu technokracie viz Emilie TĚŠÍNSKÁ, „K pojmu technokracie.“ In: JANKO, J. – TĚŠÍNSKÁ, E. (eds.), *Technokracie v Českých zemích (1900–1950)*. Praha: Archiv AV ČR 1999, s. 227–244.

⁵ Bedřich LOEWENSTEIN, *Víra v pokrok*. Praha: OIKYMENH 2009, s. 392–415.

ologii, jež se mohla dočasně spojovat s tou či onou dominantní politickou doktrínou. Ústředním tématem technokratických snah bylo prosazení metod osvědčených při organizování výroby do řízení společnosti; nositelem těchto úspěšných a osvědčených postupů měl být právě inženýr, mnohdy již legendarizovaná postava technokratické propagandy.⁶

Na počátku je třeba připomenout již zmíněnou obsáhlou práci Jindřicha Fleischnera *Technická kultura* z r. 1916, která v ucelené formě a zčásti ve velmi procítěném a horlením prodchnutém diskursu tematizovala cíle a metody technokratismu vhodné pro české země. J. Fleischner bohužel záhy zemřel a na formování hnutí v Československu se tak výrazněji účastnit nemohl, nicméně jeho průkopnická úloha byla uznávána a připomínána, jak vzpomínal později náš hlavní propagátor technokracie Stanislav Špaček.⁷ Fleischner byl všestranně vzdělaný, cizí mu nebylo ani umělecké vidění světa, jak o tom svědčí jeho překladatelská činnost (Goethe, France, Gide). Soudil, že zvířecí rysy lidské šelmy je nutné krotit právě prostřednictvím technické kultury. Vyslovil se „pro nejbezohlednější diktaturu baconismu, pro nejchladnější a nejdědečtější organizaci a techniku, věda, jak těžkou práci znamená stavba základů duchovního zkrocení a podřízení šelmy lidské celkovému velikému zájmu lidskosti, základů pro každý větší život duševní a duchovní.“⁸ Ze stále hrozícího Damoklova meče absolutismu nebe, krásy, meče, mínění nás nejlépe a nejuplněji osvobodí právě technická kultura.⁹

J. Fleischner se v podstatě přimkl k sociální demokracii a sdílel její levicové názory na uspořádání společnosti, nicméně nevěřil krajní (tehdy již formující se komunistické) levici a jejím pohodlným návodům na radikální revoluční přeměnu společnosti, jež by snad uvolnila cestu i technické racionalitě. O tom svědčí debata J. Fleischnera a Ivana Olbrachta publikovaná v knize *Básník a inženýr*.¹⁰ Zatímco komunisté si od proletářské revoluce slibovali řešení všech problémů společnosti a uvolnění cesty ke kreativě

⁶ Pokus o stanovení základních tendencí českého technokratismu představuje práce Jan JANKO, „Technokratické tendence v českých zemích.“ In: *Postátňování, profesionalizace a mecenášství ve vědě českých zemí 1860-1945*. Praha: Institut základů vzdělanosti Univerzity Karlovy 1996, s. 25–56.

⁷ Stanislav ŠPAČEK, „Inženýr Albín Bašus o taylorismu.“ *Nová práce*, roč. 11, 1929, s. 131; zde autor připomíná Bašuse, Fleischnera a sebe jako první u nás, kdo poznali význam taylorismu i v širším nadpodnikovém kontextu. O Bašusově díle viz blíže Oto SMRČEK, „Albín Bašus – propagátor vědecké organizace práce.“ *Dějiny věd a techniky*, roč. 25, 1992, č. 3, s. 170–177.

⁸ Jindřich FLEISCHNER: *Technická kultura*, s. 8n.

⁹ *Ibid.*, s. 46.

¹⁰ Ivan OLBRACHT, *Básník a inženýr: diskuse o naší sociální revoluci mezi Ivanem Olbrachtem a Jindřichem Fleischnerem*. Plzeň: Omladina 1921.

i k vědeckému řízení ekonomické i společenské sféry, byli technokraté opatrnější a zdůrazňovali racionalitu vyhýbající se extrémům. Z historie ještě nedávné doby víme, jak obtížně se hledala v porevolučních zmatcích s voluntaristickým rozhodováním nepovolaných jakási cesta k racionálnějšímu řízení ve všech oblastech lidské činnosti.

Pro technokraty bylo jasné, že v dobách krize, v dobách narůstání konfliktů ve společnosti, kdy proti sobě stojí na vyhraněných a zjevně krajně nepřátelských a nesmiřitelných pozicích svět kapitalistických podnikatelů a svět jim podléhajících pracujících, může právě technik, participující na obou světech (či třídách v marxistickém pojetí), zaujmout zprostředkující pozici, jež umožní vyvést protivníky z konfliktu a zabezpečit další, na racionálních principech a vyrovnání protichůdných zájmů spočívající rozvoj (dnes bychom byli v pokušení říci rozvoj *udržitelný*). Tak Fleischner již r. 1910 označil inženýry za nejschopnější zprostředkovatele „mezi duševně a tělesně pracujícími, mezi bohatými a chudými, mezi vládnoucími a ovládanými, mezi kapitálem a prací.“¹¹ Podobně se později vyslovil také Emil Zimmler, zřejmě až v době druhé republiky, když upozorňoval na úlohu toho „třetího“ v zápasu i spolupráci podnikatele a pracujícího, tedy technika či inženýra. Zdůrazňoval, že je povinností státu dohlédnout na vytvoření vhodných podmínek jak pro uplatnění techniky práce a jeho schopností, tak pro jeho uspokojivé životní podmínky.

Nová organizace světa musí být založena na pochopení a uplatnění věcné pravdy, že nejpevnější základnou úspěchu práce tvořivé a výtěžku lidu jsou jedině věcné a ničím nezměněné zákony přírodní a technické vědy i práce je využívající, tj. práce inženýrská. Ona tvoří osu, kolem které se otáčejí hlavní potřeby sociální, moc a sláva světa, ony jsou oporou i všeho vývoje věd spekulativních, politických i sociálních.¹²

Zimmlerovo poněkud staromilským jazykem vyjádřené přesvědčení o úloze státu vyvěrá zřejmě z tlaku kritické situace, když se po zhroucení první československé republiky rozklížila dlouho pracně a trpělivě budo-

¹¹ Viz Martin TURNOVSKÝ, „Odbornost a politika: reformní a technokratické tendence v úvahách o hospodářském plánu, korporativním státě a hospodářském parlamentu v době první a druhé československé republiky.“ In: JANKO, J. – TĚŠÍNSKÁ, E., *Technokracie v Českých zemích (1900–1950)*. Praha: Archiv AV ČR 1999, s. 57–86 (uvedený citát pochází ze stati J. Fleischnera *Připouštění techniků k veřejné správě*).

¹² Emil ZIMMLER, *Ten třetí*. Rukopis v Archivu Národního technického muzea, s. 3, fond Emil Zimmler, karton 21 (za upozornění vděčím PhDr. Michaele Havelkové, PhD.); jde zřejmě o strojepis chystaného časopiseckého článku (z r. 1938 nebo 1939).

vaná síť technického výzkumu i propagace technické práce i kultury. Dříve se Emil Zimmler (1863–1950) vyjadřoval opatrněji a zdrženlivěji, zřejmě cítil také odpovědnost funkcionáře Masarykovy akademie práce (MAP), hlavní prvorepublikové základny a opory pro technokratické úsilí různých směrů. Nyní ovšem byla přeměněna v Českou akademii technickou (ČAT) a dosavadní ideologie i politika byla podrobovaná kritice. O tom svědčí i výmluvné vyjádření technokrata – podnikatele J. A. Bati:

Bylo naším osudem, že stát, v němž jsme žili po dvacet let, nebyl státem techniků a techniky, práce technická a technické usilování byly v něm považovány za něco druhořadého a při nejmenším podezřelého z nekultury a nelidskosti, naše veřejnost byla vedena po dvacet let k přehlížení technika a k potlačování podnikatele pod heslem Co není únosné politicky, to se hospodářsky dělat nebude.¹³

E. Zimmler byl, jak bylo již zdůrazněno výše, představitelem nikoliv fundamentalistického, ale pragmatického proudu v české technokracii, o čemž svědčí také jeho *Paměti*, zatím uložené v jeho fondu v Archivu Národního technického muzea (na edici se v současné době pracuje), např. když hovoří o technické kultuře a jejích úspěších.¹⁴ Zimmler však nalezl i porozumění u baťovského okruhu, jak svědčí zájem Hugo Vavrečky, jenž vlastně řídil výzkum Baťovy firmy, o starší (z r. 1928), hluboce promyšlený a mnohostranný Zimmlerův projekt nového průmyslového města u Nymburka. Tento zájem trval od r. 1936 až do r. 1945, byl však provázen různými těžkostmi a posléze byl z pochopitelných důvodů změněné politické situace nerealizovatelný.¹⁵

Nelze pochybovat o tom, že cíle i navrhované metody hlavního, pragmatického proudu českých technokratů byly zdůvodněné a v podstatě ušlechtilé (to dokazují takové směry jako laboretismus V. Verunáče nebo etokracie V. Felbera), nicméně přes občasný souhlas politických institucí i směrů těžko realizovatelné. Dnes můžeme konstatovat, že technokracie byla konec konců postižena *paradoxem sociálního konstruování*: čím více je dění konstruováno, tím spontánněji se děje.¹⁶

¹³ Jan Antonín BAŤA, „Technika a stát.“ *Nová práce*, roč. 21, 1939, s. 34.

¹⁴ Emil ZIMMLER, *Paměti*. Rukopis v Archivu Národního technického muzea, fol. 235, fond 156. Za upozornění děkuji PhDr. Michaele Havelkové, PhD.

¹⁵ O plánu a zájmu baťovců viz František SÝKORA, „Nerealizovaný projekt průmyslového města u Nymburka.“ *Vlastivědný zpravodaj Polabí*, sv. 32, 1998, s. 135–147.

¹⁶ Jiří KABELE, *Přerody. Principy sociálního konstruování*. Praha: Karolinum 1998, s. 241.